

PROPOZYCJE „ETHOSU”

Simon Baron-Cohen, *Teoria zła. O empatii i genezie okrucieństwa*, tłum. A. Nowak, przedmowa T. Maruszewski, Wydawnictwo Smak Słowa, Sopot 2014, ss. 212.

Książka Simona Barona-Cohena, która w Polsce ukazała się pod tytułem *Teoria zła*, nosi w wydaniu amerykańskim tytuł *The Science of Evil*, czyli „Nauka o złu”, a jej brytyjska edycja została zatytułowana *Zero Degrees of Empathy*, czyli „Stopnie zerowego poziomu empatii”. Wszystkie te tytuły stanowią pewną artykulację głównej myśli autora: zło, które czyni człowiek, wyrasta z braku empatii. Sam Baron-Cohen, profesor psychopatologii rozwojowej na Uniwersytecie Cambridge, wprost pisze, że termin „zło”, mający przede wszystkim odniesienie metafizyczne i religijne, nie jest poznawczo transparentny i nie poddaje się badaniu naukowemu, natomiast próba przededefiniowania go w kategoriach skutków braku empatii bądź przejściowego jej zaniku u działającego podmiotu umożliwi analizę fenomenu zła w wymiarze par excellence antropologicznym. Baron-Cohen wyraża przy tym uznanie dla roli religii w kształtowaniu empatii, lecz świadomie zmierza do ożywienia dyskusji na temat przyczyn zła przez „przeniesienie jej ze świata religii do sfery nauki” (s. 135). W istocie książka *Teoria zła* stanowi rzadki przykład połączenia badań psychologicznych z analizą antropologicznofilozoficzną.

W swojej koncepcji empatii Baron-Cohen wskazuje na dwa typy decydujących o jej poziomie czynników. Pierwszy z nich ma charakter neurofizjologiczny i obejmuje mechanizmy mózgowe, które tworzą tak zwany obwód empatii, drugi zaś powstaje w dzieciństwie każdego człowieka pod wpływem jego wczesnych doświadczeń, które w późniejszym życiu odgrywają decydującą rolę w nawiązywaniu przez niego relacji z innymi ludźmi i w obdarzaniu ich zaufaniem. Zasadniczym celem książki, zdefiniowanym w jej pierwszym rozdziale, „Jak wyjaśnić «zło» i ludzkie okrucieństwo?”, jest próba odpowiedzi na pytania, „dlaczego niektórzy ludzie mają mniej lub więcej empatii niż inni” (s. 15), „co się dzieje, kiedy tracimy empatię” (tamże), „dlaczego niektórzy ludzie stają się zdolni do okrucieństwa i czy utrata empatii musi pociągać za sobą taki skutek” (s. 17).

W rozdziale drugim, „Mechanizm empatii – krzywa normalna”, Baron-Cohen bada mechanizm wyłączenia się w człowieku naturalnego współczucia dla bliź-

nego, który cierpi, uprzedmiotowienia bliźniego, ignorowania jego człowieczeństwa i traktowania go tak, jak traktuje się przedmioty. Jest to mechanizm działania w trybie „ja”, bez zdolności rozpoznawania myśli i uczuć drugiego i reagowania na nie odpowiednią emocją – mechanizm uwięzienia człowieka w jego egocentryzmie. Ów mechanizm erozji empatii występuje we wszystkich kulturach i działa z różnym natężeniem, prowadząc od zubożenia na sytuację drugiego do okrucieństwa wobec niego. W książce opisany on został najpierw od strony neurofizjologicznej – funkcjonuje on w postaci „obwodu” angażującego co najmniej dziesięć wzajemnie połączonych obszarów mózgu. Do jego interpretacji zaś zastosowana została czterostopniowa skala pomiaru empatii, ujmująca jej kontinuum.

Rozdział trzeci, „Kiedy zerowy poziom empatii jest negatywny”, zawiera analizę stanu absolutnego braku empatii, który równoznaczny jest z samotnością i niezrozumieniem, a dotyczy osobowości zaburzonych: narcystycznych, psychopatycznych i granicznych (ang. *borderline*). Za Johnem Bowlbym autor podkreśla, że ofiarowanie dziecku pozytywnych emocji przez opiekuna jest niczym „garniec złota” (s. 76), który może ono nieść w sobie przez całe życie jako siłę niezbędną do walki z trudnościami, pozwalającą podnosić się po niepowodzeniach, okazywać miłość i cieszyć się bliskością innych (por. tamże).

W kolejnym rozdziale, „Kiedy zerowy poziom empatii jest pozytywny”, Baron-Cohen analizuje sytuacje, w których – inaczej niż w przypadku osobowości zaburzonych – brak empatii nie prowadzi do okrutnych czynów. Dotyczą one przede wszystkim osób cierpiących na autyzm i na będący jego odmianą zespół Aspergera. Ze względu na swoistą pracę umysłu tych osób, pragnącego wyjść poza ramy czasu, nieustannie poszukującego reguł, dążącego do systematyzacji rzeczywistości i do uzyskania jej uporządkowanego obrazu, potrafią one przyswoić sobie zbiór zasad moralnych nie przez empatię, lecz właśnie na drodze systematyzacji. W istocie osoby dotknięte autyzmem mają „nadzwyczaj rozwinięty kodeks moralny, co skutkuje nietolerancją wobec wszystkich, którzy naginają reguły” (s. 116).

W rozdziale piątym, „Gen empatii”, autor przywołuje różnego rodzaju dane empiryczne, które wskazują, że „niektóre geny są powiązane z wynikami, jakie uzyskujemy na rozmaitych skalach empatii” (s. 118), i omawia możliwość istnienia genów agresji, genów odpowiedzialnych za rozpoznawanie emocji i genów powiązanych z cechami psychopatycznymi, podejmując przy tym również zagadnienie empatii u zwierząt.

Rozdział szósty, „Refleksje na temat ludzkiego okrucieństwa”, ma charakter filozoficzny. Baron-Cohen ukazuje, dlaczego empatia jest „najcenniejszym zasobem, jaki istnieje w naszym świecie” (s. 139), i podkreśla potrzebę ujmowania jej problematyki w różnego rodzaju programach edukacyjnych, także tych dotyczących sfery polityki czy biznesu. Porusza też problem karania osób popełniających okrutne czyny wskutek zerowego poziomu empatii bądź jej czasowego zaniku i wskazuje, że kara pozbawienia wolności wobec osób dotkniętych autyzmem i zespołem Aspergera jest karą niewłaściwą. Postuluje natomiast zastąpienie jej wykorzystywaniem szczególnych zdolności tych osób. Baron-Cohen nawiązuje też w swojej argumentacji do tezy Hannah Arendt o banalności zła, analizując jej implikacje i wskazując na jej braki. Podejmuje także analizę fenomenu ludzi „superempatycznych” (s. 159).

W książce zamieszczono też interesujące dodatki: pierwszy obejmuje kwestionariusze pozwalające ustalić wskaźnik empatii u dorosłych i u dzieci (kwestionariuszom tym towarzyszy opis sposobu interpretacji uzyskanych wyników), w drugim zaś zawarto zbiory reguł pozwalających rozpoznać: osobę z pogranicznym zaburzeniem osobowości, osobę z antyspołecznym zaburzeniem osobowości, młodego człowieka z zaburzeniami zachowania oraz narcyza. W pracy obecna jest też obszerna, wielostronicowa bibliografia dotycząca badania empatii i powiązanych z nią zjawisk.

Pracę Barona-Cohena polecamy zarówno psychologom, socjologom i filozofom, jak oraz pedagogom i osobom pracującym w dziedzinie edukacji. Oferuje ona zarówno praktyczne podejście do problemu braku empatii, jak i szeroką antropologiczną analizę źródeł tego fenomenu.

D.Ch.

Pięknie jest służyć. Dziedzictwo duchowe Jana Pawła II, red. ks. A. Dobrzyński, Fundacja Jana Pawła II, Ośrodek Dokumentacji i Studium Pontyfikatu, Rzym 2013, ss. 190.
Moc i piękno wiary. Credo w katechezach środowych Jana Pawła II, red. ks. A. Dobrzyński, Fundacja Jana Pawła II, Ośrodek Dokumentacji i Studium Pontyfikatu, Rzym 2014, ss. 175.

Ośrodek Dokumentacji i Studium Pontyfikatu należący do watykańskiej Fundacji Jana Pawła II wydał ostatnio – wśród wielu książek istotnie przyczyniających się do upowszechnienia przesłania Papieża Polaka – dwa tomy, które (oprócz jednolitej, eleganckiej szaty graficznej) łączy fakt, że zawarte w nich materiały pochodzą z cyklicznych spotkań organizowanych przy kościele św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Rzymie, a zredagowane zostały przez kierującego pracami Ośrodka ks. Andrzeja Dobrzyńskiego.

W tomie poświęconym duchowemu dziedzictwu Jana Pawła II opublikowano wybrane wystąpienia uczestników „Wieczorów Papieskich”, które odbywały się w latach 2009-2011. Wstęp do książki napisała Anna Karoń-Ostrowska – spiritus movens całego przedsięwzięcia. Teksty, podzielone na cztery grupy tematyczne: „Młodość i artystyczna pasja” (autorzy: ks. M. Maliński, M. Burgardt, J. Popiel, D. Michałowska, Z.J. Kijas OFMConv), „Wokół encykliki *Redemptor hominis*” (abp S. Wesoły, W. Giertych OP, S. Grygiel), „Posługa Pasterza” (kard. Z. Grocholewski, ks. A. Nocoń, ks. Jan Nowak), „Przed Bogiem” (A. Wach OCD, L. Grygiel, kard. S. Ryłko, ks. P. Ptasznik), mają w większości charakter eseistyczny, niektóre nawiązują do osobistych wspomnień ich autorów, a nawet posiadają walor świadectwa.

Drugi z rekomendowanych tu tomów ma natomiast charakter teologiczny, a zawiera teksty konferencji wygłoszonych w kościele św. Stanisława w pierwszej połowie 2012 roku w ramach przygotowań do Roku Wiary. Cykl konferencji, zatytułowany właśnie „Moc i piękno wiary”, poświęcony był Papieskiemu nauczaniu o chrześcijańskim *Credo*, zawartemu w katechezach środowych z lat 1985-1997. W „Przedmowie” abp Edward Nowak kieruje uwagę czytelnika na trzy kwestie: konieczność wiary, rzeczywistość wiary chrześcijańskiej oraz Jana

Pawła II świadectwo wiary. Do drugiej z nich nawiązuje między innymi książka Dobrzyński w swoich refleksjach nad katechezami o wierze i Objawieniu – wskazuje on na odwagę wiary, uczciwość poznania i zawierzenie Bogu jako warunki dojrzwania w powołaniu chrześcijańskim. Dariusz Kowalczyk SJ w oparciu o katechezy o Bogu Ojcu Stworzycielu omawia prawdę wiary o stworzeniu „wszystkich rzeczy widzialnych i niewidzialnych” i ukazane w Piśmie Świętym znaczenie Bożego ojcostwa, ujawniające się przede wszystkim w miłości miłosiernej. Próbę syntezy treści chrystologicznych katechez Jana Pawła II podejmuje ks. Tomasz Trafny, koncentrując się na ich trzech głównych obszarach tematycznych: tajemnicy Odkupienia i rzeczywistości grzechu; tożsamości Jezusa Chrystusa Jego roli w ekonomii zbawienia i kształtowaniu się wiary Kościoła; posłannictwie Chrystusa, Jego Ewangelii, tajemnicy Paschy i Zmartwychwstania. Katechezy pneumatologiczne, ich historyczny i teologiczny kontekst, a także sposób, w jaki przedstawiona jest w nich tajemnica życia i działania Trzeciej Osoby Trójcy Świętej prezentuje Zdzisław J. Kijas OFMConv, który przypomina też papieskie rozważania o modlitwie i zachętę do modlitwy o dary Ducha Świętego. Ks. Łukasz Kamykowski ogólnie zarysowuje nauczanie o Kościele zawarte w katechezach środowych, a następnie analizuje jedną z nich, z jubileuszowego roku 2000, poświęconą chwale Trójcy Świętej w życiu Kościoła.

Ponadto w tomie zamieszczono tłumaczenie dotyczącego katechez o Najświętszej Maryi Pannie rozdziału monografii Salvatore M. Perrelli OSM „*Ecco tua Madre*” (Gv 19,27). *La Madre di Gesù nel magistero di Giovanni Paolo II e nell’oggi della Chiesa e del mondo* oraz tekst Marzi del Bianco na temat katechez o małżeństwie i rodzinie. W „Posłowniu” ks. Andrzej Dobrzyński dokonał krótkiego podsumowania ogłoszonego przez Benedykta XVI, a zakończonego przez papieża Franciszka Roku Wiary.

Katechezy wygłaszane przez Jana Pawła II podczas audiencji generalnych miały ze swej istoty charakter formacyjny, zarazem jednak stanowiły swoistą syntezę nauczania Kościoła i refleksji teologicznej (czy nawet teologiczno-filozoficznej). Ten ważny, lecz niełatwy w odbiorze rozdział spuścizny świętego Papieża wymaga pewnych kluczy interpretacyjnych. Autorzy rekomendowanej tu książki starali się ułatwić czytelnikom zrozumienie katechetycznego nauczania Jana Pawła, a także przybliżyć treść poszczególnych prawd zawartych w *Credo*. Teksty zawarte w tomie, zgodnie z intencją jego twórców, mogą stać się inspiracją do samodzielnej refleksji nad „mocą i pięknem” wiary chrześcijańskiej.

M.Ch.